

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۲۲۸۷۹

دانشگاه قم

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی

موضوع:

بررسی بزه ربا در حقوق کیفری ایران

۱۳۸۸ / ۲ / ۲۰

محمد فخرانی

استاد راهنما:

دکتر امیر سپهوند

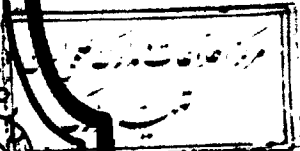
استاد مشاور:

حجة الاسلام والمسلمین

جلال الدین قیاسی

۲۲۸۷۹

زمستان ۱۳۷۶

تقدیم به سه کس که زندگی ام را ساختند :

پدرم که حاصل عمرش را به پایم ریخت ،
مادرم که جوانی اش را فدایم کرد ،
همسرم که زندگی ام را گرمی بخشید .

تقدیر و تشکر

قبل از هر چیز بر خود واجب می‌دانم که از سروران گرامی آقایان دکتر امیر سپهوند و حجة الاسلام والمسلمین جلال الدین قیاسی که به عنوان استاد راهنما و استاد مشاور در نگارش این پایان‌نامه مرا راهنمایی، ارشاد و یاری فرمودند صمیمانه تشکر کنم و از یگانه منان توفیق و بهروزی ایشان را مسئلت دارم.

چکیده

موضوع تحقیق: بررسی بزه ربا در حقوق کیفری ایران

ماده ۵۹۵ قانون مجازات اسلامی قسمت تعزیرات و مجازاتهای بازدارنده مصوب سال ۱۳۷۵، ربا را جرم دانسته و برای آن مجازات تعیین نموده است. و آن عبارتست از معامله جنس مکمل و یا موزون با هم جنس خود تحت هرگونه قراردادی به شرط اضافه، و یا دریافت زائد بر مبلغ پرداختی در وام. با توجه به تعریف فوق باید گفت که ربا بر دو نوع است: ۱- ربای معاملی ۲- ربای فرضی. ربا در صورت منقول بودن، مماثلت، شرط اضافه، و مکمل و یا موزون بودن از شرایط تحقق ربای معاملی است. در مورد ربای فرضی نیز باید گفت که به این دلیل که پول ارزش ذاتی ندارد و نمی توان به عنوان یک کالا آن را مورد خرید و فروش قرار داد، دریافت اضافه جرم است. یکی از مسایل مطروحه در اینجا فعالیت های بانکی است و اینکه آیا فعالیت های بانکی با ربا ارتباط دارد یا خیر، با بررسی عملیات بانکی انتقاداتی از برخی شیوه های عملکرد بانکها مطرح می شود، که راهکارهای علمی و عملی را می طلبد. صرف استفاده از اسم برخی از عقود اسلامی در زمینه انعقاد قراردادهای بانکی صحیح نیست بلکه بایستی چارچوبه اصلی این عقود و شرایط اساسی تشکیل دهنده هر یک مد نظر قرار گیرد تا بتوان ایرادات را برطرف نمود. هم چنین از خسارت تأخیر تأدیه بحث به میان آمده است و اینکه با ربا ارتباط دارد یا نه. جواب ما بر خلاف نظر شورای نگهبان این است که خسارت تأخیر تأدیه و ربا دو مقوله جدا از هم هستند.

از جمله مسایلی که در این تحقیق به آن پرداخته شده است تحلیل ماده ۵۹۵ قانون فوق الذکر و اشکالات وارده بر آن می باشد که بایستی مقنن در جهت اصلاح و رفع آنها گام بردارد که از جمله آنها: ۱- انشاء ماده در مورد مجازات مرتکبین جرم ربا، دارای ایراد است. ۲- تعیین مجازات مساوی برای ربا گیرنده، ربا دهنده و واسطه بین آنها غیر عادلانه به نظر می رسد. ۳- مورد توجه قرار دادن نقش توبه در سقوط مجازات مرتکب بزه ربا ضروری به نظر می رسد.

کلید واژه ها

- ۱- ربا ۲- اضطراب ۳- مال مجهول المالک ۴- توبه ۵- خسارت تأخیر تأدیه
- ۶- کارمزد ۷- اجاره به شرط تملیک ۸- جعاله ۹- قرض الحسنه ۱۰- مضاربه

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
۲-۵	مقدمه
۶-۴۱	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۶	مقدمه
۷-۱۸	بخش اول: تاریخچه ربا در ایران
۷-۹	مبحث اول: ایران قبل از اسلام
۷-۹	گفتار اول: هخامنشیان
۹	گفتار دوم: ساسانیان
۱۰-۱۸	مبحث دوم: ایران بعد از اسلام
۱۰-۱۱	گفتار اول: از طاهریان تا صفویان
۱۱-۱۲	گفتار دوم: صفویان
۱۲-۱۳	گفتار سوم: قاجار
۱۳-۱۵	گفتار چهارم: پهلوی
۱۵-۱۸	گفتار پنجم: جمهوری اسلامی ایران
۱۸-۲۱	بخش دوم: مفهوم ربا

۱۸-۱۹	مبحث اول: تعریف لغوی ربا.
۲۰-۲۱	مبحث دوم: مفهوم اصطلاحی ربا
۲۱	مبحث سوم: اقسام ربا.
۲۱-۳۳	بخش سوم: تحریم ربا در اسلام.
۲۳	مبحث اول: ادله حرمت ربا در اسلام.
۲۳-۲۶	گفتار اول: قرآن.
۲۷-۳۱	گفتار دوم: سنت.
۲۷-۲۹	بند اول: سخنان گهربار پیامبر ﷺ در مورد ربا.
۲۹-۳۰	بند دوم: ربا در کلام امیرالمؤمنین علی <small>علیه السلام</small> .
۳۰-۳۱	بند سوم: ربا در کلام دیگر معصومین <small>علیهم السلام</small> .
۳۱-۳۲	گفتار سوم: اجماع
۳۳	گفتار چهارم: عقل
۳۳-۴۱	بخش چهارم: علل ممنوعیت ربا.
۳۴-۳۵	مبحث اول: دارا شدن بلاجهت
۳۵-۳۶	مبحث دوم: مالکیت نامشروع و فساد مالی
۳۶-۳۷	مبحث سوم: ربا موجب اساسی کینه و عداوتهای ریشه دار اجتماعی.
۳۷-۳۸	مبحث چهارم: ربا ظلم آشکار و مغایر با اصل عدالت اجتماعی.
۳۸-۴۰	مبحث پنجم: ترک تجارت.
۴۱	مبحث ششم: منع اخلاقی.
۴۲-۶۴	فصل دوم: عناصر اختصاصی ربا
۴۲	مقدمه

۴۳-۴۴	بخش اول: عنصر قانونی
۴۳-۴۴	مبحث اول: مستند قانونی
۴۴	مبحث دوم: تعریف قانونی ربا
۴۵-۶۱	بخش دوم: عنصر مادی
۴۵-۴۷	مبحث اول: مرتکب جرم
۴۷	مبحث دوم: وجود رابطه حقوقی
۴۷-۴۸	مبحث سوم: فعل مرتکب
۴۸-۶۲	مبحث چهارم: موضوع جرم ربا
۴۸-۵۳	گفتار اول: جنس
۴۹-۵۰	بند اول: تعیین مفهوم جنس در مورد ربا در عالم حقوق
۵۰	بند دوم: شرایط مال موضوع ربا
۵۰	قسمت اول: منقول بودن
۵۰-۵۱	قسمت دوم: مماثلت
۵۱-۵۳	قسمت سوم: مکیل و یا موزون بودن
۵۱-۵۲	الف - مکیل
۵۲-۵۳	ب - موزون
۵۳	قسمت چهارم: شرط اضافه
۵۴	گفتار دوم: پول
۵۴-۵۵	بند اول: مفهوم پول و نقش آن
۵۵-۵۹	بند دوم: ماهیت پول
۵۹	بند سوم: ربا در پول

۶۰-۶۲ بند چهارم: آیا بهره و ربا با هم تفاوت دارند؟
۶۲-۶۴ بخش سوم: عنصر معنوی
۶۵-۷۸ فصل سوم: مجازات مرتکب
۶۵ مقدمه
۶۶-۶۹ بخش اول: مجازات مرتکبین جرم ربا
۶۹-۷۰ بخش دوم: حکم اموال ربوی
۷۰-۷۵ بخش سوم: موارد معافیت مرتکب از مجازات در بزه ربا
۷۱-۷۳ مبحث اول: نقش اضطرار در معافیت ربا دهنده از مجازات
۷۳ مبحث دوم: انعقاد قرارداد حاوی شرط اضافه بین پدر و فرزند و یا زن و شوهر
۷۳-۷۵ مبحث سوم: دریافت ربا توسط مسلمان از کافر
۷۵-۷۶ بخش چهارم: آیا ربا از جرایم قابل گذشت است؟
۷۶-۷۸ بخش پنجم: نقش توبه در سقوط مجازات ربا
۷۹-۱۰۷ فصل چهارم: رابطه ربا با فعالیت‌های بانکی، خسارت تأخیر تأدیه، خرید و فروش ارز
۷۹ مقدمه
۸۰-۹۷ بخش اول: فعالیت‌های بانکی و ربا
۸۰-۹۷ مبحث اول: تعریف بانک و نقش‌های آن
۸۱ گفتار اول: گردآوری پول‌های مردم و پرداخت وام و اعتبار
۸۱-۸۵ بند اول: تجهیز منابع پولی
۸۱-۸۲ قسمت اول: سپرده‌های قرض الحسنه
۸۲-۸۵ قسمت دوم: سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار
۸۵-۹۷ بند دوم: اعطای تسهیلات بانکی

- قسمت اول: طرق اعطاء تسهیلات بانکی ۸۵-۹۱
- الف - قرض الحسنه ۸۵-۸۶
- ب - مشارکت حقوقی ۸۶-۸۷
- ج - مشارکت مدنی ۸۷
- د - سرمایه گذاری مستقیم ۸۷
- هـ - فروش اقساطی ۸۸
- و - معاملات سلف ۸۸
- ز - اجاره به شرط تملیک ۸۸-۸۹
- ح - مضاربه ۸۹
- ط - جعاله ۸۹-۹۰
- ی - مزارعه ۹۰-۹۱
- ک - مساقات ۹۱
- قسمت دوم: ارزیابی طرق اعطاء تسهیلات بانکی ۹۱-۹۷
- گفتار دوم: ارائه انواع خدمات بانکی ۹۷
- بخش دوم: خسارت تأخیر تأدیه ۹۷-۱۰۵
- مبحث اول: تعریف خسارت تأخیر تأدیه ۹۷-۹۸
- مبحث دوم: ماهیت خسارت تأخیر تأدیه ۹۸-۱۰۰
- مبحث سوم: نظر شورای نگهبان در مورد خسارت تأخیر تأدیه ۱۰۰-۱۰۱
- مبحث چهارم: بررسی نظرات شورای نگهبان ۱۰۲-۱۰۳
- مبحث پنجم: مطالعه تطبیقی ۱۰۳-۱۰۵
- گفتار اول: فرانسه ۱۰۳-۱۰۴

۱۰۴-۱۰۵ گفتار دوم: عراق
۱۰۵-۱۰۷ بخش سوم: خرید و فروش ارز، و ربا
۱۰۵-۱۰۶ مبحث اول: مفاهیم مرتبط با خرید و فروش ارز
۱۰۶-۱۰۷ مبحث دوم: آیا خرید و فروش ارز تحت عنوان ربا قرار می‌گیرد؟
۱۰۸-۱۱۲ تتمه: مطالعه تطبیقی
۱۰۸-۱۰۹ فرانسه
۱۱۰-۱۱۱ سوریه
۱۱۱-۱۱۲ مصر
۱۱۳-۱۱۵ نتیجه
۱۱۶-۱۱۷ چکیده به زبان انگلیسی
۱۱۸-۱۲۳ منابع و مأخذ

پیشگفتار

نوشتاری که در پیش رو دارید به بهانه نگارش پایان نامه دانشجویی مقطع کارشناسی ارشد تحت عنوان «بزه ربا در حقوق کیفری ایران» به رشته تحریر درآمده است. با توجه به نوپا بودن جرم ربا در قالب قانون و در عرصه حقوق کیفری، تلاشی مقدماتی در جهت بررسی این پدیده مجرمانه صورت گرفته است. شیوع گسترده این پدیده مجرمانه، ضرورت مبارزه جدی و مقابله همه جانبه را می طلبد که امید است سهمی ناچیز در برخورد با این پدیده خطرناک خانمان برانداز داشته باشیم.

اجرای صحیح قانون و رعایت عدالت کیفری، در سایه آشنایی فراگیر و دقیق دادرس، حقوقدان و سایرین، از قوانین و قواعد جزایی و شناخت جرایم و پیامدهای آنها، محقق می گردد که بزه ربا نیز از این مقوله خارج نیست.

امیدواریم که این کوشش نخستین، مقدمه ای باشد برای دیگران در ادامه این راه و در جهت قانون باوری و قانونمندی جامعه اسلامی و اجرای صحیح و دقیق فرامین الهی. یاریگر ما باشید در این مسیر، و استوار باشید در طریق مبارزه با ظلم و تعدی و تجاوز.

محمد فخرائی

۷۶/۵/۲۵

به نام خداوند جان و خرد

مقدمه

بشر موجودی است اجتماعی و نیازمند به دیگران، جهت رفع نیازهایش و برطرف کردن آنها بایستی با هم نوع خود ارتباط برقرار کند که این ارتباط از طریق همکاری و همیاری، همجواری و آمد و شد، معامله و مبادله و... صورت می پذیرد. لیکن همیشه این روابط براساس معیارهای فطری، اصول منطقی، قواعد اخلاقی، صلح و سازش و در نهایت طبق عدل و انصاف برقرار نمی گردد بلکه غرایز بشری از قبیل آزمندی، منفعت طلبی، خودخواهی و تجاوزگری، رفتار وی را از طی دایره سیر فطری و روال منطقی خارج نموده و او را به ارتکاب عمل خلاف سوق می دهد. در مقابل این فعل، حس عدالتخواهی قیام می کند، میل به حق و عدالت، و نفرت از ظلم و تجاوز، آدمی را به سوی تنظیم قواعد و مقررات در شئون مختلف اجتماع و رعایت آنها هدایت می کند که عدم رعایت این قواعد و مقررات، ضمانت اجراهای کیفری یا مدنی از ناحیه حکومت در پی دارد.

تمامیت جسمانی افراد، نظم و آسایش عمومی، امنیت کشور، اخلاق و عفت عمومی، و اموال و مالکیت در زیر پوشش چتر حمایتی قانون قرار می گیرند. و مورد اخیرالذکر - اموال و مالکیت - از جمله اموری است که مقنن در قانون اساسی و هم چنین در مجموعه قوانین و مقررات عادی کشور از آن حمایت نموده است. و تعرض به اموال و مالکیت افراد را ممنوع نموده است و جهت جلوگیری از تجاوز احتمالی افراد نسبت به اموال دیگران ضمانت اجراهایی از جمله ضمانت اجرای کیفری پیش بینی نموده است. از جمله تعدیبات و تجاوزات به اموال و مالکیت که جرایم مالی را تشکیل می دهند عبارتند از: سرقت، خیانت در امانت، صدور چک بلامحل، تخریب و ربا. ربا یکی از طرق تجاوز به اموال دیگران و تصاحب حاصل کسب و کار مشروع افراد می باشد که

همانا، دارا شدن بلاجهت و غیر عادلانه و دریافت اضافه بر استحقاق خود می باشد.

ضرورت های اجتماعی و اقتصادی و اجرای عدالت ایجاب می کند که به هیچ کس اجازه داده نشود به هزینه دیگران ثروتمند شود. ربا که از جمله موارد دارا شدن غیر عادلانه می باشد و همانا با هزینه دیگران مالدار شدن است خلاف عدالت اجتماعی می باشد، همزیستی مسالمت آمیز و روحیه تعاون و همکاری را بی مفهوم می کند، اجتماع را به دو قطب غنی و فقیر، سلطه گر و سلطه پذیر تقسیم می نماید، طمعکاری و خودخواهی را گسترش می دهد، احترام به تعلق حاصل کسب و کار مشروع به مالکش را متزلزل می نماید، حقوق دیگران را پایمال می کند و در نهایت آثار ناخوشایندی در جامعه می گذارد که موجب اخلال در نظم اجتماعی و انهدام زندگی انسانی می گردد. نوع دوستی به نوع فریبی، وفاق به نفاق، پیشرفت به واماندگی، صلح به عداوت بدل می گردد و هزاران درد و جرم و جنایت و خیانت و آسیب اجتماعی بروز خواهد کرد.

همه ادیان الهی خصوصاً اسلام با شدیدترین لحن با این رویه ناسالم در روابط اقتصادی به مقابله برخاسته اند چراکه استخدام هم نوع و استثمار وی در جهت تحصیل منفعت امری است که باعث ایجاد تضاد و نزاحم در بین انسانها می گردد و در نهایت منجر به زیر پا نهادن مقررات اجتماعی می شود.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصول ۴۳ و ۴۹ عملیات ربوی را فعلی حرام دانسته است و لزوم بازگرداندن ثروتهای ناشی از ربا را به صاحبان اصلی در دستور کار دولت قرار داده است. چراکه به این مهم توجه داشته است که تصاحب ظالمانه دسترنج دیگران و سوء استفاده از نیاز دیگران و استثمار آنها بی گفتگو محکوم و مطرود است. اما باید توجه داشت صرف حرام دانستن ربا کافی نمی باشد چراکه شیوع روزمره عملیات ربوی، اجتماع را با خطر سهمگینی مواجه می سازد. مقنن این خطر را احساس کرد و در جهت مقابله با این آسیب اجتماعی، مقررات کیفری وضع نمود که در قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری، تحصیل مال از طریق غیر مشروع را جرم دانست که از جمله مصادیق آن ربا بود. اما این کافی نبود چراکه این امر باعث تشنت آراء و اتخاذ نظرات مختلف در زمینه جرم دانستن و ندانستن ربا بوسیله محاکم شد. لذا در سال ۱۳۷۵ در اصلاحیه قانون مجازات اسلامی قسمت تعزیرات و مجازاتهای بازدارنده، ربا صراحتاً جرم شناخته شد و برای آن مجازات تعیین گردید.

با توجه به نوپا بودن این جرم در قلمرو حقوق کیفری از یک طرف، و شیوع گسترده آن از طرف دیگر انگیزه مطالعه، بررسی و شناسایی همه جانبه این جرم و از تمامی زوایا ایجاد گردید و احساس شد که نگارش و بررسی این مهم به عنوان پایان نامه دانشجویی در جهت شناسایی دقیق آن آغاز گردد چرا که جهت اجرای صحیح قانون و تحقق بخشیدن به عدالت کیفری، تبیین و بررسی نقطه نظرات قانونگذار امری اجتناب ناپذیر است. زیرا در اینجا است که قاضی، حقوقدان و دیگران، این پدیده مجرمانه را به نحو مطلوب درمی یابند و به مقابله با آن برمی خیزند. هم چنین نقطه های کور بایستی روشن شود و گره های موجود گشوده گردد و پیشنهادات اصولی و انتقادات منطقی است که مقنن را در جهت حمایت بیشتر از حقوق فردی و اجتماعی، رهنمون می گردد و ایرادات را مرتفع می سازد.

لذا در جهت به انجام رسانیدن این رسالت، این تحقیق را که عنوان آن « بررسی بزه ربا در حقوق کیفری ایران » است به چهار فصل تقسیم نموده و مورد مطالعه قرار خواهیم داد: در فصل اول کلیات و مفاهیم که شامل سابقه تاریخی ربا در ایران، مفهوم ربا و اقسام آن، و علل ممنوعیت ربا می باشد مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در فصل دوم توصیف قضایی این جرم را خواهیم داشت که عناصر اختصاصی آن یعنی عناصر قانونی، مادی و روانی ربا مورد تجزیه و تحلیل قرار خواهد گرفت. چرا که شناخت هیچ جرمی جز از طریق بررسی ارکان اختصاصی تشکیل دهنده آن امکان پذیر نیست. در این فصل اقسام ربا و شرایط تشکیل دهنده هر یک دقیقاً مورد بحث قرار می گیرد. سپس در فصل سوم، مجازات مرتکبین بزه ربا مشخص می شود و این نکته را بررسی می کنیم که آیا تعیین این مجازاتها برای پیشگیری از ارتکاب این بزه کافی است؟ و آیا میزان مجازاتها نسبت به هر کدام از مرتکبین - ربا دهنده، ربا گیرنده، واسطه - عادلانه و منطقی است؟ پس از بررسی مجازات و میزان آن و تجزیه و تحلیل مسأله و وارد نمودن انتقادات نسبت به میزان مجازات، پیشنهادات لازم ارائه خواهد شد. سپس در مورد ضرورت مد نظر قرار دادن نقش توبه در سقوط مجازات مرتکب جرم ربا، توضیحاتی خواهد آمد. در فصل چهارم یکی از بحثهای مهم روز که عبارتست از فعالیتهای بانکی و ارتباط یا عدم ارتباط آن با ربا مورد بررسی قرار خواهد گرفت و اموری که برخی از فعالیتهای بانکی را در مظان اتهام انجام عملیات ربوی قرار می دهد شناسایی شده و جهت رفع اشکالات راهکارهای لازم ارائه خواهد گردید. هم چنین در ادامه این فصل در مورد اینکه خسارت تأخیر تأدیه که شورای نگهبان آن را غیر قانونی و خلاف شرع